

УДК 327.7

М. Фесенко, д-р. політ. наук, старш. наук. співроб., провід. наук. співроб.
ДУ "Інститут всесвітньої історії НАН України", Київ, Україна

ФЕНОМЕН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ

Проаналізовано політичну взаємодію країн Вишеградської групи з ЄС. Доведено, що після першого десятиліття членства в ЄС позиції країн Вишеградської групи в ЄС реально посилюються. Вони не тільки зміцнили власний регіональний союз, але також стали членами транс'європейської коаліції з яскраво вираженою позицією з питання подальшої долі європейської інтеграції. Паралельно на тлі зростання загальної регіональної згуртованості й опозиційності настає переломний момент у взаєминах з Брюсселем. Цей період характеризується переходом від асиметричної конвергенції з беззаперечною адаптацією норм і принципів євроінтеграції, що визначало відносини країн колишньої Центрально-Східної Європи з ЄС до вступу і в перші роки після, до повноцінної симетричної конвергенції. Активний опір Брюсселя такому повороту подій ставить перед ним нові завдання, у тому числі щодо перегляду структури та ідеології союзу в бік більшої гнучкості.

Ключові слова: Вишеградська група, ЄС, Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина, інтеграція.

Постановка проблеми. Запропонована в 1991 р. в угорському містечку Вишеград на зустрічі прем'єр-міністрів трьох центральноєвропейських країн ініціатива, метою якої була інтенсифікація регіональної співпраці, поклала початок утворенню Вишеградської групи, куди увійшли Польща, Угорщина, Словаччина і Чехія. На початкових етапах ця ініціатива, авторство якої оскаржується до цих пір, надбала великий пропагандистський розмах. Чималу роль у зародженні самої ідеї зіграла чеська інтелектуальна еліта, яка пропонувала власне бачення регіонального співробітництва. Вишеградська група сприймалася її творцями як природна вимога часу. З одного боку, це була реакція на політичний та економічний вакуум, що утворився в центральній частині Європи після розпаду Ради економічної взаємодопомоги й Організації Варшавського договору, а з іншого – відповідь на процес об'єднання ФРН. У цій ситуації Група розглядалася не тільки як необхідний інструмент взаємодії з НАТО і ЄС, а й як прообраз нового центру на європейському континенті [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед доробку українських учених виокремлюються праці М. Будкіна, І. Бураковського, О. Гаврилюка, Б. Канцелярука, А. Кудряченка, П. Рудякова, В. Ярового тощо. Серед російських дослідників виокремлюється Е. Хотькова, Л. Шишеліна, А. Четверикова, А. Гулевич тощо. Виокремлюється науковий доробок учених з країн Вишеградської групи: З. Дубський, А. Граєвські, Я. Корнаї, В. Орлівські, Ж. Зеленицька, К. Віда тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте окремого вивчення й обґрунтування потребує проблема політичної взаємодії країн Вишеградської групи з іншими країнами ЄС.

Формулювання цілей статті. Головна ціль статті полягає у формуванні цілісного уявлення про функціонування країн Вишеградської групи в європейському політичному середовищі.

Основні результати дослідження. Країни Вишеградської групи в останні роки відзначили декілька ювілеїв – традиційних віх реформування товариств, які вступили на рубежі 1990-х рр. на шлях перетворення державної ідеології, політики, економіки, відносин з провідними світовими центрами. У тому числі в 2014 р. відзначалося десятиліття членства в ЄС. У лютому 2016 р. Угорщина, Польща, Словаччина і Чехія відзначили головний "регіональний" ювілей – 25 років від дня створення Вишеградської групи. Ювілей підсумовував досягнення цих центральноєвропейських країн не тільки у внутрішніх реформах, а й у створенні нового європейського регіону.

Успіхи Вишеградської групи сьогодні, на тлі кризи великої інтеграції, до якої вона долучилася в 2004 р., і

від якої отримала вагомий економічний імпульс до розвитку, вражають. Вишеградська група стала найяскравішим регіональним союзом сучасної Європи, і вона не втратила конструктивного початку на тлі глобальної економічної і політичної кризи. Усе наполегливіше Вишеградська група продовжує відстоювати свої національно-політичні інтереси в спільноті європейських партнерів. Формування Вишеградського союзу можна вважати безсумнівним успіхом усього перехідного періоду в цій частині Європи. Країни Вишеградської групи називають "Вишеградськими тиграми" не тільки центральноєвропейського регіону, а й усього ЄС [2, с. 7].

Необхідно відзначити, що Вишеградська група практично не інституалізована. Спочатку вона створювалася без будь-яких інститутів, які були б здатні самостійно виробляти політику співпраці. Взаємодія країн-учасниць будується на основі регулярних зустрічей різного рівня: від зустрічей прем'єр-міністрів, які проходять щорічно, до зустрічей експертів різного профілю. Роботу групи протягом року координує головуюча країна, що змінюється в середині року. Цей формат не виключає і більш частих двосторонніх зустрічей, наприклад, які проводять Чехія і Словаччина. Подібної взаємодії виявилось досить для вироблення спільної політики в рамках міграційної кризи, за час якої всі країни-учасниці "четвірки", за винятком Угорщини, уже обіймали пост головуючої країни. Так, наприклад, із середини 2016 р. координувала роботу Польща, до цілей якої на час головування в групі входили завдання щодо посилення позиції Вишеградської групи на рівні ЄС, у тому числі з міграційної проблематики, а також питання безпеки і посилення взаємодії [3].

Країни Вишеградської групи умовно можна розділити на дві групи. До першої слід віднести Польщу й Угорщину, до другої – Чехію і Словаччину. Країни першої групи виявляють зовнішньополітичну активність, вступаючи в гостру полеміку із західними столицями. Наприклад Польща – з Берліном і Брюсселем, Угорщина – з Брюсселем і Вашингтоном. Країни другої групи уникають гострих диспутів, роблячи акцент на розвитку економічних відносин з тими, з ким у першій групі стосунки не складаються – США і ФРН. Дані соціологічних опитувань підтверджують той факт, що Чехія і Словаччина надають більшого значення інтеграційному потенціалу Вишеградської групи, на відміну від Угорщини і Польщі. Так, у доповіді "25 років Вишеградської "четвірки". Погляд суспільства" 2016 р. вказується, що про діяльність Вишеградської групи обізнані всього 54 % словаків і 37 % чехів. Серед угорців і поляків ці показники становитимуть 26 % і 17 % відповідно. При цьому в Словаччині рівень поінформованості громадян про проект за останні 17 років залишився на попередньому

рівні, у Чехії – зріс, а в Угорщині та Польщі помітно знизився. 70 % словаків і 50 % чехів вважають важливим співробітництво всередині Вишеградської групи. Такої ж думки дотримуються близько 40 % угорців і поляків [4].

Це показник того, що Угорщина і Польща надають більшого значення іншим інтеграційним проектам, у рамках яких сприймають Вишеградську групу як другорядне по значущості об'єднання. Побічно вказує на це інший показник: словаки найбільше довіряють чехам (78 %), потім австрійцям (49 %) і тільки потім полякам (40 %) і угорцям (30 %). Чехи найбільше довіряють словакам (79 %), потім французам (59 %) і потім полякам (58 %) і угорцям (37 %). Проте в Угорщині найбільше довіряють німцям (62 %), що робить Угорщину єдиною країною Вишеградської групи з найвищим рівнем довіри до держави, яка не є членом даної групи. У Польщі найбільше довіряють США (50 %), у Словаччині – менше всіх (27 %). Проте словаки більше за інших членів Вишеградської групи довіряють Росії, тоді як поляки менше всіх [4].

Цифри вказують на те, що Польща й Угорщина, з одного боку, і Словаччина і Чехія з іншого політично перебувають у різних вагових категоріях. Польща й Угорщина претендують на роль регіональних лідерів, тоді як Словаччина і Чехія задовольняються наявним у них об'ємом геополітичного впливу. Польща намагається долучити Вишеградську групу до ініціатив, які мають мало спільного з консолідацією Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) – проекту Тримор'я як протиположної геополітичної осі Берлін – Брюссель – Париж. Ця вісь набула конкретних обрисів після заяви президента ФРН Ф.-В. Штайнмайера про спільну відповідальність ФРН і Франції за майбутнє Європи. У явищі "Європи двох швидкостей", де Німеччина і Франція економічно випереджають інших, Польща бачить загрозу своїм регіональним амбіціям. Способом розв'язання проблеми Польща вважає поглиблення відносин з англосаксонськими країнами – Великобританією і США. Угорщина не уступає Польщі в зовнішньополітичній напористості, але бачить майбутнє ЦСЄ по-іншому. На відміну від Польщі, Угорщина хоче додати ЄС "континентальності" залученням до співпраці з Вишеградською групою Австрії, поліпшенням відносин з Росією та активізацією співпраці з Китаєм. Таким змістом може стати економіка, тому що більшість громадян Вишеградської групи вважають її найважливішою метою співпраці. При цьому в Польщі найвищий показник тих, хто надає важливості також культурно-цивілізаційній складовій, це підкреслює ідеологізацію Польщею вишеградського проекту [4].

Вишеградська ініціатива на початковому етапі свого розвитку зіштовхнулася з кількома труднощами концептуального плану. Перша полягала в необхідності визначити географічні кордони Центральноєвропейського регіону. Ідея створення тісно пов'язаного угруповання найбільш економічно розвинених і політично досить консолідованих країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) повинна була продемонструвати наявність "острівця стабільності", "кращого Сходу" порівняно з іншими регіонами, насамперед з Балканами. Однак вона залишала відкритим питання про межі регіону ЦСЄ загалом. Більше того, двосторонні відносини деяких країн усередині Групи далеко не завжди були конструктивними. Іншою проблемою залишалося прагнення держав ЦСЄ інтегруватися із західними структурами – НАТО та ЄС, але при цьому залишатися особливою частиною цих структур, закріпити своє нове положення як впливового елемента всередині ЄС і НАТО. І нарешті, проблемою стало очевидне прагнення Польщі до домінування, що із самого початку великого ентузіазму в уча-

сників Вишеградської групи не викликало. Під впливом цих факторів ідея власне регіонального співробітництва пройшла кілька етапів від амбітних планів початку 1990-х рр., заснованих скоріше на неприйнятті минулого, декларованих дисидентськими колами і на словах підтриманих політиками, до прагматичних цілей кінця 1990-х – початку 2000-х рр., для яких були характерні певне охолодження і змагальність [1].

На першому етапі існування Вишеградської групи провідною тенденцією зовнішньополітичного розвитку країн-учасниць став інтеграціонізм. У той час обрана мета – отримання статусу повноправних членів євроатлантичних структур підпорядкувала собі ідею регіонального співробітництва. Причому ставлення до цієї ідеї змінювалося як у самих країнах ЦСЄ, так і в ЄС і НАТО. Спочатку засновники Вишеградської групи вважали, що саме таке об'єднання допоможе центральноєвропейським державам сформувати особливу структуру, яка допоможе їм інтегруватися в євроатлантичні структури. Країни-учасниці розглядали Вишеградську групу як субрегіональне об'єднання, яке має служити лише посередником у процесі інтеграції в ЄС і НАТО. Фактично Вишеградська група стала закритим клубом, куди нові члени не допускалися.

Багато в чому мотиви для підтримки зв'язків усередині Вишеградської групи визначалися тим, як НАТО та ЄС будуть підходити до прийому в свої ряди країн-кандидатів – групою або на індивідуальній основі. Згодом, незважаючи на декларування загальних цілей, між учасниками Вишеградської групи виникла певна конкуренція за увагу Заходу. Протягом першого десятиліття існування Вишеградської групи ідея регіоналізму то оживала, то затухала, що було пов'язано як із внутрішньополітичними циклами і результатами парламентських виборів у кожній із країн, так і зі ставленням НАТО та ЄС до регіонального аспекту в ході переговорів про вступ до цих структур. Процес розширення НАТО та ЄС безпосередньо впливав на стан і перспективи регіонального співробітництва. Прагнення опинитися в "першій хвилі" прийому вносив елемент конкуренції у відносини між країнами, знижував пріоритетність групової політики і значення регіонального контексту. Разом із тим, усе більше усвідомлюючи себе особливою частиною Європи, члени Вишеградської групи шукали опору в регіональному співробітництві [1].

Здавалося, що країни, які зіткнулися з однаковими проблемами, будуть допомагати одна одній у проведенні економічної та політичної трансформації. Однак стати стійким регіональним економічним об'єднанням їм так і не вдалося. У зв'язку з цим характерно, що Вишеградська група є регіональним об'єднанням з досить обмеженою інституційною базою. Країни головуєть у ньому протягом року, здійснюючи власну програму і змінюючись за принципом ротації. У Групі немає секретаріату, а її діяльність будується виключно на основі періодичних зустрічей представників держав-членів на всіх рівнях – прем'єр-міністри, глави держав, міністри, експерти. Офіційні зустрічі на вищому рівні прем'єр-міністрів відбуваються щорічно та одна із країн Вишеградської Групи виступає в ролі голови. Єдиним формальним інститутом у рамках Вишеградської групи є заснований в 2000 р. Міжнародний фонд Вишеграда з бюджетом у 6 млн євро, який надає гранти на культурні й наукові програми, освітні проекти, молодіжні обміни та програми заохочення туризму і міжнародного співробітництва. Вільна структура Вишеградської групи дозволяє її членам формувати інші тимчасові альянси або брати участь в їхній роботі, формально не порушуючи принципів регіонального співробітництва [1].

Відносно ЄС необхідно зазначити те, що, вступивши до нього, країни Вишеградської групи пройшли етап адаптації й були готові все більш активно впливати на його розвиток і політику на європейському континенті загалом. Ці амбіції підживлює і формальна вага цих країн у структурах ЄС. Так, в Європейській раді Чехія, Угорщина, Польща та Словаччина спільно мають стільки ж голосів, скільки Франція і Німеччина разом узяті. При цьому члени Вишеградської групи є великими одержувачами коштів з фондів ЄС, особливо Польща, на частку якої припадає 120 млрд дол. з приблизно 243 млрд, виділених ЄС на 2007–2013 рр. для 10 своїх нових членів з числа країн ЦСЄ. У 2009–2011 рр. кошти ЄС у середньому становили 3,3 % від польського ВВП. За Польщею слідує Чеська Республіка, якої виділяється 26,7 млрд євро [5]. Досвід показує, що за час членства в ЄС країнам Вишеградської групи не вдалося виробити регіонального консенсусу в галузі економічної політики.

Помітно розходяться і погляди країн Вишеградської групи на майбутнє.

ЄС і Єврозони. Польща і Словаччина мають намір продовжувати процес поглиблення євроінтеграції, тоді як Чехія з її традиційним "євроскептицизмом" не поспішає приєднуватися до зони євро, а Угорщина взагалі прагне знайти власний шлях виходу з кризи. У таких умовах поле для реальної тісної взаємодії з цих проблем усередині Вишеградської групи звужується. Особлива позиція Угорщини є викликом для об'єднання. До останнього часу Польща, Словаччина і Чехія намагалися утримуватися від оцінок діяльності кабінету В. Орбана, однак через тривалу різку критику Брюсселя на адресу Угорщини вони змушені реагувати. Чималою мірою це пов'язано з тим, що Польща, Чехія і Словаччина претендують на те, щоб служити зразком засвоєння європейських норм і цінностей. Про це заявив міністр закордонних справ Польщі Р. Сікорський, виступаючи в березні 2012 р. з програмною промовою в сеймі: "Угорщина ... несе відповідальність за репутацію всього нашого регіону з точки зору поваги до демократичних норм" [6].

Викликом для діяльності Вишеградської групи як і раніше залишається і роль самої Польщі, яка все більше прагне стати однією з провідних країн ЄС, а в ідеалі – увійти до "ядра" оновленого ЄС. За розміром території та чисельності населення вона перевершує три інші країни Вишеградської групи разом узяті. При цьому Польща досить жорстко використовує свої можливості незваного лідера, як це показують останні приклади активності країн Вишеградської групи щодо Східного партнерства та декларація до саміту НАТО. Такий підхід викликає настороженість і приховане роздратування у її партнерів по об'єднанню. На сьогодні незрозуміло, чи вдасться Польщі зменшити свої амбіції стати "великим гравцем" в ЄС. Спроби Вишеградської групи об'єднати навколо себе інші країни ЦСЄ, зокрема у форматі "Вишеград + Болгарія і Румунія", до цих пір обмежувалися лише деклараціями. Не в останню чергу це відбувалося через те, що країни Вишеградської групи не являють собою згуртовану групу всередині ЄС і обтяжені внутрішніми проблемами. Вишеградська група все більше сприймається всього лише як "група", а не об'єднання і нагадує скоріше своєрідну трибуну для політичних демонстрацій зовнішньої єдності. Вишеградська група значною мірою обслуговує геостратегічні інтереси, спрямовані на зміцнення трансатлантичних зв'язків. Однак відмінності національних інтересів країн-учасниць та їхня нездатність налагодити реальне внутрішнє співробітництво перешкоджають Вишеградській групі стати істотним гравцем в європейській політиці [1].

У 2014 р. країни Вишеградської групи відзначили десятирічний ювілей. Показовим є той факт, що порівняно з п'ятирічним ювілеєм вступу до ЄС десятиріччя розширення ЄС практично не відзначалося ні в Брюсселі, ні в самих країнах Вишеградської групи. Характерним свідченням ставлення населення Вишеградської групи країн до десятиріччя вступу в ЄС можна вважати найнижчий відсоток явки виборців на виборах в Європарламент, що відбулися в травні 2014 р. У Словаччині не проголосувало 87 % виборців, у Чеській Республіці 80,5 %, у Польщі 77,3 %, в Угорщині 70 %. У зв'язку із цим відзначимо, що ВВП в ЄС навесні 2014 р. виріс найбільше в Польщі й Угорщині (в обох країнах на 1,1 %), у Словаччині цей показник становив 0,6 %, а в Чеській Республіці спостерігався нульовий приріст. Отримуючи найбільшу фінансову підтримку з фондів ЄС, Польща в 2014 р. вийшла на друге місце в ЄС за показниками економічного зростання в 2,9 %, пропустивши вперед тільки Литву з 3,5 %. Не на багато відстала Словаччина з показником 2,3 %, Угорщина відповідала зростанням у 2,1 %. Польща також вийшла на кращі показники щодо бюджетного дефіциту, досягнувши профіциту в 5 %, а Чехія в 2,8 %. Словаччина і Угорщина не змогли подолати допустиму планку дефіциту в 3 %. В Угорщині бюджетний дефіцит становив 3 %, а в Словаччині відповідно 3,3 % [7].

Серед виданих в ювілейний для Вишеградської групи 2014 р. аналітичних матеріалів можна виділити доповідь фонду ім. Г. Бьоля "Європа після розширення Європейського союзу на схід: 2004–2014" [8]. Даний звіт належить до нечисленних аналітичних матеріалів, що реалістично оцінює результати цього процесу. У дослідженні підкреслюється, що в офіційних оцінках десяти років перебування країн Вишеградської групи в ЄС переважає "специфічне розуміння процесу розширення", перш за все як "возз'єднання європейського континенту". На думку автора доповіді, це далеко не повна картина, оскільки в ній відсутній аналіз фінансово-економічної складової питання. Так, зокрема, підкреслюється, що розширення розтягнулося на роки і йшло досить складно, оскільки "угоди про прийом були, очевидно, несприятливі для прийнятих країн" [8]. Для країн же, які приймали рішення про розширення і мали можливість його ветоувати, більш важливими, ніж матеріальні аргументи, були амбіції, що стосуються створення "Пан'європейської Спільноти демократій" [8].

Можна погодитися з авторами доповіді в тому, що ЄС зробив безпрецедентний вплив на внутрішні зміни в країнах Вишеградської групи. До цього необхідно зокрема додати те, що Брюсселю було набагато легше вплинути на економічні перетворення, ніж внести істотні зміни до політичної системи. У цьому контексті автор доповіді У. Зедельмайер має на увазі в першу чергу впровадження ліберально-демократичних принципів. Правомірним є і спостереження, що Брюсселю було набагато легше впливати на країни Вишеградської групи до їхнього прийому в ЄС, ніж тоді, коли вони вже стали учасниками європейської інтеграції. Тому з плином часу розрив між якістю демократії в західних і посткомуністичних країнах ставав більш відчутним. Особлива увага з точки зору "деградації демократичних принципів" у доповіді приділяється Угорщині. Винним у цьому процесі було визнано угорський громадянський союз "Фідес", який повернувся до влади вдруге вже після того, як країна стала членом ЄС [8].

У доповіді фонду Бьоля не менше цікавий і аналіз відносин західних країн до розширення на схід через 10 років. Так, ґрунтуючись на численній літературі, яка аналізувала громадську думку, автор прийшов до ви-

сновку про зростання неприязні між громадянами ЄС. На цьому тлі також виявилася розбіжність думок про доцільність подальшого розширення ЄС. У той час західні країни, у першу чергу Франція, Німеччина і Австрія, виступали проти подальшого розширення ЄС, "новачки", навпаки, ратували за поповнення рядів учасників брюссельської інтеграції. Разом із тим, навіть незважаючи на неприйняття вишеградськими країнами Лісабонського договору, автор доповіді не знайшов достатньо переконливих доказів для того, щоб зробити висновок про зниження ефективності механізму прийняття рішень після п'ятої хвилі розширення ЄС (2004–2007). Автор прийшов до висновку, що досвід десяти років співіснування держав Західної Європи та посткомуністичних країн в єдиному союзі збільшив неприйняття Берліном, Парижем і Віднем ідеї подальшого розширення ЄС. Однак тут слід зазначити, що якщо п'ятиріччя членства Вишеградської групи в ЄС парадоксальним чином збіглося з піком глобальної економічної кризи, то десятиріччя розширення збіглося із кризою програми Східного партнерства. У чималому ступені ця програма була ініціативою Вишеградської групи, зокрема Польщі [8].

У контексті нашого дослідження необхідно підкреслити, що з ряду питань, таких як криза в Україні, країни Вишеградської групи виступають з єдиних позицій в діалозі з Брюсселем, тобто чітко дотримуються його рекомендацій, однак порізно дотримуються різних ліній. Асоціація України посилено і практично відкрито підтримувалася Польщею при схваленні чеських консерваторів, майже що байдужості угорців, а також, скорше, заклопотаності словаків. Саме Словаччина донедавна була основним "газоприймачем" і "газорозподільником" російських потоків на території не тільки Вишеградської групи, а й більшої частини ЄС.

На тлі подій в Україні додаткове прискорення отримало створення спільного батальйону Вишеградської групи, угодю про створення якої було досягнуто міністрами оборони в травні 2011 р. Малося на увазі, що країни "четвірки" будуть проводити навчання в рамках сил швидкого реагування НАТО. З 2014 р., після Революції Гідності в Україні, батальйон зміцнився за рахунок об'єднаного військового командування. У Братиславській декларації від 9 грудня 2014 р. зазначалося, що у зв'язку з "агресивними діями Росії щодо України країни Вишеградської групи почнуть координувати свої національні позиції з метою максимізації зусиль щодо підтримки України. Також було підтверджено участь українців у Вишеградському батальйоні, починаючи з першої половини 2016 р. Батальйон налічував в 2016 р. 3000 військовослужбовців, із них від Польщі 1800 чоловік, від Чехії 728, від Угорщини 640 і 560 чоловік відповідно від словаків. За твердженням аналітиків британського видання "The Spectator", самою ідеєю керівництва країни Вишеградської групи задоволені. Військовослужбовці беруть участь у спільних навчаннях і тренуваннях. Однак проект вважається досить дорогим для Вишеградської групи [9]. Проте батальйон створює додаткову сферу взаємодії країн і відчуття додаткової захищеності в сучасній нестабільній міжнародній ситуації [10, с. 58].

Не можна обійти стороною і ще кілька "внутрішньоевропейських" факторів, які впливали на настрої всередині Вишеградської групи. Чималу роль у підтримці опозиційності й згуртованості Вишеградської групи зіграла Великобританія. В останні роки країни Вишеградської групи бачили в ній лідера "Європи держав" – ідеї посилення ролі національних парламентів і урядів перед ідеєю "держави Європа". Прем'єр Великобританії чуйно вловив опортуністичні нотки в настроях країн Вишеградської групи щодо зміцнення позицій Брюсселя

і вважав за можливе зіграти разом з центральноевропейським квітетом в просуванні своєї ідеї. З цієї причини Брекзіт був сприйнятий країнами Вишеградської групи з особливою стурбованістю. Узимку 2015–2016 рр., тобто вже після приходу до влади в Польщі нового уряду, Д. Кемерон почав досить інтенсивний обмін думками з керівництвом країн Вишеградської групи з приводу необхідності реформування системи взємовідносин усередині ЄС. Загальне підґрунтя для згуртування учасників переговорів підготувала криза, що розросталася з біженцями [2]. Країни Вишеградської групи також консолідувалися в тому, що незалежно від спрямованості реформ, одна важлива реформа вже міститься в самому британському референдумі. Іншими словами, виник прецедент, у результаті якого європейська інтеграція стала як рух не тільки різних швидкостей, але й різної спрямованості. На цьому тлі загрози виключення з ЄС, що були раніше неодноразово адресовані Угорщині та Польщі, утратили свою актуальність. Вихід Великобританії неминуче призведе до скорочення надходжень до скарбниці країн Вишеградської групи з єдиного бюджету ЄС, оскільки за роки свого членства в цій організації вони так і залишилися переважно реципієнтами коштів, що розподіляються. На думку відомого угорського економіста Л. Чаби, найвищих втрат зазнають найбільші неттоотримувачі з бюджету ЄС – Литва та Угорщина. Найбільші урізання припадуть на й так найбільш чутливі галузі в країнах Центральної Європи – сільське господарство і регіональний розвиток [11].

На думку чеських аналітиків, Брекзіт може на декілька років уповільнити економічне пожвавлення Європи, що ледь намітилося. Це позначиться не тільки на спаді економічних зв'язків, торгівлі, інвестицій, але й на ослабленні місцевих валют. У цьому випадку найбільше постраждають країни, що не перейдуть на євро, особливо Угорщина та Чехія. Деякі британські та центральноевропейські фірми змушені будуть піти з ринку або змінити адресу. Тим часом у Центральній Європі широко поширилися такі британські мережі, як "InterContinental", "Tesco" тощо [12].

Однак найбільша втрата для Вишеградської групи залишається політична. Це втрата старшого союзника, глави коаліції за реформи в ЄС, що цілком сформувався. Перетворення та реформи в ЄС пропонують й інші країни, такі, наприклад, як Франція та Німеччина. Але саме Великобританії вдалося узгодити тональність, збігтися в основних позиціях із центральноевропейським баченням тенденцій розвитку ЄС. Країни Вишеградської групи, також як і країни Балтії, а також Румунія, у незмінному складі беруть участь в усіх зустрічах безлічі неформальних груп, що створюються в різних поєднаннях країнами ЄС для підтримки демократії й прогресу в країнах східного партнерства.

Складнощі ЄС у справі формування Східного Партнерства пов'язані, на думку багатьох польських і чеських дослідників, з тим, що країни Східного Партнерства мають поруч із собою центр гравітаційного тяжіння у вигляді Росії. Економічні, політичні, історичні, культурні, лінгвістичні та інші зв'язки з Росією значно послаблюють вплив ЄС. До того ж Росія не залишається простим спостерігачем, а прагне до послідовного посилення свого впливу в регіоні за допомогою економічних зв'язків і медіа. Європейські чиновники і багато дослідників, у тому числі з країн Центральної Європи, постійно заявляють, що проект Східного Партнерства не є антиросійським, "просто" таким він бачиться з Росії. Наприклад, польська дослідниця Ж. Зеленицька вказує, що проект Східного Партнерства представляє прекрасну можливість для конкретизації діяльності Вишеградської

групи, яка до недавнього часу була досить незрозумілою [13, с. 169]. У свою чергу А. Балцер наводить більш стратегічний аргумент: у разі успіху реалізації проекту Східного Партнерства Польща перестане бути прикордонною державою з усіма наслідками, що випливають звідси для Польщі, проблемами, наприклад, міграційними, енерготранспортними, проблемою підвищення ризику російського "домінування", забезпечення безпеки Польщі тощо [14].

Незважаючи на регулярну участь усіх країн Вишеградської групи в самітах "Східного партнерства", деклараціях, прийнятті офіційних документів і висловлюваної готовності слідувати курсом ЄС, у позиціях кожної з країн Вишеградської групи спочатку виявилися розбіжності. Безумовно, "номером один" програми була і залишається її розробник – Польща. Крім Польщі, ідею "Східного партнерства" активно просувала і нині активно підтримує Чехія. Саме її представнику Ш. Фюле випала місія очолити в ЄС реалізацію програми "Східне партнерство" в 2010–2014 рр. У цьому плані Угорщину і Словаччину можна розглядати скоріше як сторони, солідарні одна з одною. Характерно в цьому зв'язку висловлювання колишнього директора Інституту зовнішньої політики, угорського дипломата Я. Терена про політику "Східного партнерства". Він, зокрема, заявляв, що не бачить стратегічних відмінностей між політикою розширення та політикою партнерства. На його думку, обидві політичні концепції мають одну дорогу та одну мету. Крім того, на думку Я. Терена, політика "Східного партнерства" вводить ЄС в серйозний конфлікт з Росією [15].

Таким чином, підбиваючи підсумки нашого дослідження, зазначимо, що, загалом країни Вишеградської групи виявилися нездатні створити всередині ЄС згуртовану групу, яка могла б спільними зусиллями впливати на бюрократичний процес Брюсселя і тим самим впливати на політику ЄС у питаннях економічного розвитку [16]. Системна криза, що розгортається в ЄС, знову поставила на порядок денний питання про місце і роль у ньому країн Вишеградської групи. Пристосовувшись до європейських механізмів і процедур прийняття рішень, країни Вишеградської групи вже в нових умовах змушені знову проходити шлях адаптації. Очевидно, що зміни у фінансовій системі ЄС необхідні, але вони неминуче спричинять і політичні зміни, трансформацію механізму прийняття рішень і фактичний перегляд Лісабонської угоди. З одного боку, йдеться про пошуки шляхів більшої централізації ЄС, а з іншого – про поглиблення розходжень між країнами-членами. На сьогодні констатується повернення до дискусій про "Європу двох швидкостей", формування ядра і периферії та інших подібних концепцій. Нині ЄС майбутнього бачиться як складний організм з різними центрами субінтеграції. Усвідомлюючи необхідність зміцнення фінансово-економічної стабільності ЄС, країни Вишеградської групи, що не входять до Єврозони, передусім Польща і Чехія, наполягають на тому, щоб бути представленими на всіх рівнях прийняття політичних рішень з ключових фінансових питань і болісно сприймають загрозу опинитися поза цим механізмом [17].

Саме тому останнім часом країни Вишеградської групи намагаються розвинути механізм координації всередині ЄС. Так, країни Вишеградської групи почали проводити регулярні внутрішні консультації на відповідних рівнях перед сесіями Європейської ради, Ради із загальних справ та Ради в закордонних справах, щоб скоординувати свої дії й "говорити одним голосом". Тіс-

на координація здійснюється і між національними представництвами країн Вишеградської групи в Брюсселі [1].

Проте Вишеградська група на сьогодні все більше стає демонстраційним майданчиком для озвучування ідей і намірів, а не згуртованим регіональним утворенням. Найближчим часом Вишеградська група зіткнеться із серйозними викликами, перш за все з тими, причиною яких є збереження розбіжності між країнами-учасниками. Ці відмінності будуть зростати в силу об'єктивних і суб'єктивних чинників. Країни Вишеградської групи вже диференційовані за ступенем їхньої інтеграції в ЄС. У цьому сенсі Словаччина, будучи частиною Єврозони, є найбільш інтегрованою з них. Польща має намір вступити в Єврозону, а Чехія і Угорщина налаштовані більш стримано. У політичному плані колишня єдність, що виникла свого часу через ідейну близькість правоцентристських урядів усіх чотирьох країн, перестала існувати після перемоги на виборах у Словаччині лівоцентристських сил.

Таким чином, сьогодні західні політики вже не можуть не вважати позицію Вишеградської групи або окремих її країн як серйозний аргумент, а в ряді випадків і запозичувати їхній досвід та ідеї. Тим більше, після того як Польща спільно зі Швецією розробила прийнятну ЄС програму Східного партнерства. Це говорить про довіру західних партнерів і готовність делегувати Вишеградській групі частину стратегічних напрямів своєї зовнішньої політики, до яких, поза сумнівами, належить і так званий східний напрям.

Проте слід також відзначити і те, що ситуація в Центральній Європі сьогодні загалом не може залишати враження, що на Вишеградську групу насправді покладалася набагато більш значна місія, ніж це уявлялося в момент її створення, або ніж припускали самі її учасники. Сьогоднішні кризові події свідчать про те, що регіон уже в третій раз за свою історію виявився на важливішій історичній розвилці. Те, що відбувається значною мірою вплине не тільки на окремі країни, а й на країни Вишеградської групи в плані її подальшої еволюції як у просторовому, так і в інституціональному відношенні. Поки у Вишеградській групі є лише одна офіційна адреса – це адреса Вишеградського фонду, розташованого в Братиславі, але з формуванням спільної військової бригади, що також з недавнього часу входить до планів Вишеградської групи, не виключено, що з'явиться і адреса спільного штабу. А це вже створить якісно іншу політичну ситуацію в центрі Європи. Отже, Вишеградська четвірка народжувалася і стабілізувалася в процесі пристосування до двох реальностей: до розширення євроатлантичного впливу і до внутрішніх суспільно-політичних та економічних трансформацій [18].

Висновки. За чверть століття країни Вишеградської групи пройшли непростий еволюційний шлях, причому відмінний як від власних початкових уявлень про направлення трансформацій, так і від того шляху, який їм спочатку пропонував Брюссель. Відносно того, що відбувається в цих країнах, не зовсім коректно говорити про те, що вони втратили і що здобули. Вони просто стали іншими. Інші параметри сьогодні важко піддаються обчисленню, оскільки змінилися не тільки політичні, але й економічні реалії.

З огляду на все сказане вище можна зробити головний висновок, який полягає в тому, що після першого десятиліття членства в ЄС позиції країн Вишеградської групи в ЄС реально посилилися. Вони не тільки зміцнили власний регіональний союз, але також стали членами транс'європейської коаліції з яскраво вираженою

позицію з питання подальшої долі європейської інтеграції. Паралельно на тлі зростання загальної регіональної згуртованості й опозиційності настав переломний момент у взаєминах з Брюсселем. Цей період характеризується переходом від асиметричної конвергенції з беззаперечною адаптацією норм і принципів євроінтеграції, що визначало відносини країн колишньої Центрально-Східної Європи з ЄС до вступу і в перші роки після, до повноцінної симетричної конвергенції. Активний опір Брюсселя такому повороту подій ставить перед ним нові завдання, у тому числі з ревізії структури союзу в бік більшої гнучкості.

Список використаних джерел:

1. Хотькова Е. Вышеградская группа: опыт и перспективы / Елена Сергеевна Хотькова // Проблемы национальной стратегии. – 2012. – № 4 (13). – С. 56–70.
2. Вышеградская четвёрка в Европейском союзе : дилеммы конвергенции / [отв. ред. Л. Н. Шишелина]. – М. : Ин-т Европы РАН, 2017. – 138 с.
3. Четверикова А. В. Положение стран Вышеградской группы в условиях обострения миграционного кризиса в ЕС [Электронный ресурс] / А. В. Четверикова // Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право. – 2017. – 10 (4). – С. 130–143. – Режим доступа: www.ogt-journal.com/jour/article/download/45/45
4. Гулевич А. Вышеградская "четвёрка" – объединение с разными интересами [Электронный ресурс] / А. Гулевич // Международная жизнь. – 26.07.2018. – Режим доступа: <https://interaffairs.ru/news/show/20261>
5. Resources for the Czech Republic 2007–2013 [Электронный ресурс] // CWE. – 27.12.14. – Режим доступа: <http://www.cwe.cz/index.php?url=fondy-eu/zdroje-pro-cr&lang=en>.
6. Rettman A. Polish minister: EU and Nato might fall apart [Электронный ресурс] / Andrew Rettman // EUobserver. – March 30 2012. – Режим доступа: <http://euobserver.com/24/115758>.
7. Bulletin Quotidien Europe. – 26.02.14. – № 11026.
8. Sedelmeier U. Europe after the Eastern Enlargement of the European Union : 2004–2014 [Электронный ресурс] / U. Sedelmeier – 10.06.2014. – Режим доступа: <https://eu.boell.org/en/2014/06/10/europe-after-eastern-enlargement-european-union-2004-2014>
9. V4 battlegroup is on standby [Электронный ресурс] // The Slovak Spectator. – 5. Jan, 2016. – Режим доступа: <https://spectator.sme.sk/c/20070398/v4-battlegroup-is-on-standby.html>

10. Dubsy Z. Visegrad Cooperation in Military and Security Areas. Is Visegrad still a Central European "Trade Mark"? / Z. Dubsy. – 2013. – Bratislava. – P. 56–73.

11. Kevesebb pénzhez juthatunk a közös uniós kasszából Magyar Hírlap [Электронный ресурс] // Magyarhirlap.hu. – 28.06.2016. – Режим доступа: http://magyarhirlap.hu/cikk/59458/Kevesebb_penzhez_juthatunk_a_kozos_unios_kasszabol.

12. Odchod Britů z EU může zpomalit ekonomické oživení Evropy. Vzájemné smlouvy budou vznikat roky [Электронный ресурс] // Hospodářské noviny. – 27.6.2016. – Режим доступа: <http://archiv.ihned.cz/c1-65347680-odchod-britu-z-eu-vzbuzuje-obavy-ze-se-ekonomicke-ozive-ni-evropy-zpomali>.

13. Zelenická Z. Central and Eastern European issues as seen through the eyes of Czech students [Электронный ресурс] / Z. Zelenická // Současná Evropa. – 2010. – № 1. – P. 161–175. – Режим доступа: <https://www.vse.cz/polek/download.php?nl=se&pdf=51.pdf>

14. Balcer A. Just a platonic love? Poland and the EU enlargement. Poland and the Czech Republic : Advocates of the EU Enlargement? [Электронный ресурс] / Edited by Adam Balcer. – Polish Ministry of Foreign Affairs : 2010. – P. 7–34. – 144 p. – Режим доступа: <https://eu.boell.org/en/2014/06/10/europe-after-eastern-enlargement-european-union-2004-2014>

15. Keleti Partnerség : terjeszkedés Oroszország felé [Электронный ресурс] // KITEKINTŐ. – 20.05.2009. – Режим доступа: http://www.kitekinto.hu/karpat-medence/2009/05/20/szines_tarsasag_kopogt_az_eu_kapujan/#.UofHe9JdVtU.

16. Vida K. The Impact of the 10 New Member States on EU Decision-Making. The Experience of the First Years [Электронный ресурс] / ed. Krisztina Vida; Foundation for European Progressive Studies. Budapest. – June, 2010. – Режим доступа: http://www.astrid-online.it/Riforma-de/Studieri/Archivio-26/FEPS_IWE_NewEUMS_08_10.pdf

17. Mahony H. Non-Euro Countries Fight for a Place at the Decision Making Table [Электронный ресурс] / Honor Mahony // EUobserver. – September 12, 2012. – Режим доступа: <http://euobserver.com/19/113585>

18. Шишелина Л. Центральная Европа за четверть века реформ [Электронный ресурс] / Л. Шишелина / Россия и Центральная Европа в новых геополитических реальностях : сб. ст. участников X междунар. науч. конф., Москва, 10–11 сент. 2015 г. / Федеральное гос. бюджет. учреждение наук, Ин-т Европы Российской акад. наук; [ред. Л. Н. Шишелина]. – М. : ИЕ РАН, 2015. – 320 с. – Режим доступа: <http://www.sov-europe.ru/2015/6/Shishelina-5.pdf>

Надійшла до редколегії 25.08.18

M. Fesenko, candidate of political sciences, Senior Researcher
SI "Institute of World History of NAS of Ukraine", Kyiv, Ukraine

PENOMEN OF THE VISHEGADIAN GROUP IN THE EUROPEAN POLITICAL PROCESS

The article analyzes the political interaction of the Visegrad Group countries with the EU. It is proved that after the first decade of EU membership, the position of the Visegrad countries in the EU has really intensified. They did not only strengthen their own regional alliance, but they also became members of a trans-European coalition with a strong position on the further fate of European integration. In parallel, with the growth of overall regional cohesion and opposition, a turning point in relations with Brussels has come. This period is characterized by the transition from asymmetric convergence, with the unconditional adaptation of the norms and principles of European integration, which defined the relations of the countries of the former Central and Eastern Europe with the EU prior to accession and in the first years after, to full-fledged symmetric convergence. The active resistance of Brussels to this turn of events poses new challenges to it, including revision of the construction and the ideology of the union towards greater flexibility.

Key words: Visegrad Group, EU, Poland, Hungary, Czech Republic, Slovakia, integration.

M. Фесенко, канд. політ. наук, старш. наук. співроб.
ДУ "Інститут всесвітньої історії НАН України", Київ, Україна

ФЕНОМЕН ВЫШЕГРАДСКОЙ ГРУППЫ В ЕВРОПЕЙСКОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

Проанализировано политическое взаимодействие стран Вышеградской группы с ЕС. Доказано, что после первого десятилетия членства в ЕС позиции стран Вышеградской группы в ЕС реально усилились. Они не только укрепили свой региональный союз, но также стали членами трансъвропейской коалиции с ярко выраженной позицией по вопросу дальнейшей судьбы европейской интеграции. Параллельно на фоне роста общей региональной сплоченности и оппозиционности наступил переломный момент в отношениях с Брюсселем. Этот период характеризуется переходом от асимметричной конвергенции с беспорочной адаптацией норм и принципов евроинтеграции, что определяло отношения стран бывшей Центрально-Восточной Европы с ЕС до вступления и в первые годы после, до полноценной симметричной конвергенции. Активное сопротивление Брюсселя такому повороту событий ставит перед ним новые задачи, в том числе по пересмотру структуры и идеологии союза в сторону большей гибкости.

Ключевые слова: Вышеградская группа, ЕС, Польша, Венгрия, Чехия, Словакия, интеграция.